

TORE GJELSVIK

Hjemmefronten

Den sivile motstand under
okkupasjonen 1940–1945

Cappelen, 1977,
Ny utgave: Bokstav&Bilde, 2013

- 26) Lars L'Abée-Lund, N. Kr. III s. 278. I «Juristnytt» 3/11–1941 er oppgitt at i Oslo var 446 polititjenestemenn NS-medlemmer, 1068 ikke. Av landets 4040 polititjenestemenn var inntil da 1117 innmeldt.
- 27) Sch.II s. 24.
- 28) Harald Gram, rapp. 20/2–1942. UD 39A 4/42, pol. medd. fra Hjemmefronten.
- 29) Sch.I, s. 202 nevner Jon Skeie og Ronald Fangen. En av de mest uredde talsmenn mot samarbeidet med NS innen laget selv var forfatteren Hans Seland. Om ham ble det sagt under møtene: «Han talar haue a' seg!»
- 30) Avskr. i Johs. Ristings krigsminnebok (i eget eie). Originalt eks. hos Gj.
- 31) Vitneutsagn av P. Jæger Leirvik, sekretær i Norges Bondelag, av 5/5–1941. Avskr. i Johs. Ristings krigsminnebok.
- 32) W. Brandt: Krigen i Norge I, 1945, Aschehoug & Co., sier på s. 243: På Vestlandet ble parolen om å vise solidaritet med statsråd Mellbye mange steder fulgt 100%. På Østlandet regnet man med at minst 80% av bøndene var motstandere av den nye ordning.

- Sch I = Ferdinand Schjelderup: Fra Norges kamp for retten, Grøndahl & Søn, 1945.
- Sch II = Ferdinand Schjelderup: På bred front, Grøndahl & Søn, 1947.
- Sch III = Ferdinand Schjelderup: Over bakkekammen, Gyldendal Norsk Forlag, 1949.

organisasjonens oppbygging og virke, og gruppen fikk dermed kontakt med Regjeringen, og bl.a. tilførsel av penger.

I løpet av 1942 opphørte R-gruppen å fungere som et motstandssentrum på den sivile front. Vi i sambandsgruppen tok etter hvert på oss andre oppgaver. For min del ble det etter hvert mye virksomhet innenfor militær etterretning, da flere av mine studiekamerater var med i ledelsen av XU, den største organisasjon på den front. Jan Jansen hadde tidlig kommet i kontakt med de sentrale personer innen Koordinasjonskomiteen og Kretsen, de to gruppene som etter hvert overtok ledelsen av det sivile motstandsarbeidet. Sammen med Alf Sanengen, som sluttet seg til oss våren 1942, drev vi en nokså mangesidig illegal virksomhet med basis i min hybel ved Majorstuen.

Vaklende fronter

Høsten 1940 gikk NS fram på bred front for å vinne et tilstrekkelig sterkt politisk fotfeste i det norske samfunn. Med løfter om gode stillinger og økonomiske fordeler trakk partiet til seg ikke få tusen misnøyde eller opportunistiske personer og andre svake sjeler som nå så sin sjanse. Men det var ikke nok.

For å øke medlemstallet ble større og mindre folkegrupper, især offentlige tjenestemenn, satt under press. Det gjaldt spesielt å få kontroll over sentraladministrasjonen, politiet og rettsvesenet. Politiet ble det første offer, denne etaten var det av mange grunner viktig å få kontroll over. Etatens sterke mann, politimester Kristian Welhaven i Oslo, ble avskjediget umiddelbart etter 25. september, og det lyktes «politiminister» Jonas Lie i løpet av høsten og vinteren å skremme mer enn 60% av politiemblemennene og 40% av de øvrige politimenn til å melde seg inn²⁶⁾ – uten at de ble truet med avskjed. Det var et sørgelig mannefall, som skyldtes svak ledelse av politiets organisasjon og manglende mottiltak. Det holdt på å gå like galt med lensmannsetaten, men utglidningen der ble stoppet ved en motaksjon satt i verk av formann i lensmannsforeningen i samarbeid med høyesterettsdommer Ferdinand Schjelderup.²⁷⁾

Mange av de innmeldte politifolk mente nok at det var best for den øvrige befolkning at de, ved sin handling, hindret at politiet ble besatt med farlige nazister. Det skal og sies at mange av dem senere tok store

risikoer for å hjelpe arresterte landsmenn og illegale organisasjoner. Men en motstandsfront kunne ikke reises på slike premisser, og andre grupper av offentlige tjenestemenn tok lærdom av det. NS søkte samtidig å få kontroll over de store næringsorganisasjonene, og søkte seg i første omgang ut det svakeste punkt i denne gruppen, Norges Bondelag.

Ved skjebnens tilfældighet kom jeg til å kunne følge utviklingen innen organisasjonen på nært hold og gjøre mitt illegale svennestykke i dens avsluttende fase. Min far ledet bureisingsselskapet Ny Jord og hadde sitt kontor i Bøndernes Hus i Oslo, der også hovedsetet for Bondelaget var. Dets formann, tidligere statsråd Johan E. Mellbye, var også formann for styret i Ny Jord. En annen av fars venner var generalsekretær i Bondelaget, Wilhelm Dietrichson, som også bodde i min hjembygd Ski. Ikke mange dager etter 25. september 1940 fikk jeg høre at NS-sympatisører innen Bondelagets ledersjikt, og de var mange, hadde foreslått at organisasjonen skulle gå inn for «den nye tid» i samarbeid med NS' Bondelaug og omdannes til et Norges Bondesamband. Det var et ledd i Quislings planer om opprettelse av en nazistisk korporativ stat i Norge. Saken skulle opp på et landsstyremøte utpå høsten. Det var naturlig nok at NS først ville søke å erobre denne organisasjon, som Quisling hadde adskillig støtte i fra sin statsrådtid i Bondepartiets regjering i 30-årene. I organisasjonen hersket det nokså mye uklar nasjonalromantikk, hos mange større bønder og skogeiere var forbitrelsen mot skogsarbeiderne over arbeidskampene i mellomkrigstiden ennå levende. En langvarig landarbeiderstreik våren 1940 som først ble avblåst invasjonssdagen 9. april, hadde revet opp gamle sår.²⁸⁾ Likeledes var det en utbredt misnøye blant bøndene over deres dårlige økonomiske stilling, som dels skyldtes at myndighetene i 1928 drastisk hadde øket deres gjeldsbyrder ved oppskrivningen av pengeverdien, og dels de lave prisene på deres produkter under depresjonen i 30-årene. Under de rådende forhold kunne disse stemninger gi grobunn for nazistiske sympatier. Verre var det at det i partiets ledende organer fantes flere aktive NS-medlemmer, bl.a. formannen i Norges Bondekvinneklubb og flere av sekretærene ved hovedkontoret.

Bondelaget kom under press på et tidlig tidspunkt, da man hadde liten erfaring i de illegale arbeidsmetoder som politisk motstand under fiendtlige bajonetter krever. Under det avgjørende landsstyremøte i november ble det arbeidet åpent, innenfra og utenfra, for å hindre at organi-

sasjonen gikk i NS' garn. Det så lenge ut til at Quislings sympatisører skulle trekke det lengste strå, en prøveavstemning ga et knapt flertall for samarbeidslinjen. Etter råd fra flere hold²⁹⁾ fant da Mellbye det nødvendig å gjøre det klart at han ville gå av dersom samarbeidsforslaget ble vedtatt, og det ble fremsatt et utsettelsesforslag som fikk stort flertall. Det betydde i realiteten et brudd i forhandlingene.

I de etterfølgende måneder lyktes det for nazistene ved intriger og press, bl.a. ved å tvinge begge nestformennene til å trekke seg, å få flertall i arbeidsutvalget i Bondelagets styre. Formannen maktet ikke å stoppe utviklingen og forsøkte så å oppløse organisasjonen på lovlig måte, men ble hindret i dette av arbeidsutvalget. I begynnelsen av mars 1941, da det ble klart at Mellbye ikke lot seg manipulere, ble han og generalsekretær Dietrichson «avsatt» av konstituert statsråd Fretheim i Landbruksdepartementet sammen med folk fra Reichskommissariatet og Gestapo. Mellbye ble internert på sin gård i Hedmark.

Gjennom samtaler med Dietrichson på toget mellom Ski og Oslo hadde jeg holdt meg å jour med utviklingen, og ved hjelp av min far kartlagt forholdene innen Bondelagets arbeidsutvalg og kontor. Det var ikke mulig å finne en handlekraftig motstandsgruppe innenfor organisasjonen, og jeg fikk prøve å gjøre noe på egen hånd. En pålitelig dame på kontoret ga meg en liste over tillitsmennene i lagene over hele landet. Da Mellbye ble avsatt og internert, forfattet jeg omgående et anonymt sirkulære til tillitsmennene med detaljerte opplysninger om aksjonen mot formannen og dens forspill og med en patetisk sluttappell:

«Norges Bondelag er ikke lenger en fri organisasjon som skal ivareta den norske bondes tarv. Bondelaget er blitt et redskap i Quislings interesser. *Enhver norsk bonde må sørge for at dette redskap blir slått ut av hendene på tyrannen.* Det kan bare gjøres på en måte: *Ved å melde seg ut av det tidligere Norges Bondelag...* Fylk dere rundt deres gamle høvding, statsråd Mellbye. Han og hans livsverk er i fare, men dere, og bare dere, kan berge ham og det ved å gjøre fast front med ham, mot dem som truer Norges sak. Dere har makten i landet nå, ingen kan styre mot bøndernes vilje i dag! La statsråd Mellbyes manende appell til kretsformennene finne gjenklang hos hver ærlig norsk bonde. La oss holde sammen, la oss være sterke!»³⁰⁾

Jeg stensilerte sirkulæret og postet det til hver eneste tillitsmann i laget. Gjennom illegale kanaler fikk jeg det fram til London Radio, og hørte med glede – og en smule stolthet – at det ble kringkastet i sin helhet.

Det ble stort oppstyr i nazireiret i Bondelagets kontor, og Gestapo ble alarmert. Man fant imidlertid ikke synderen, som i etterforskningsdokumentene fikk attest for «å ha et særdeles godt kjennskap til Bondelagets indre anliggender, med øvelse i å skrive for dets medlemmer».³¹⁾

Det var ikke mulig å konstatere hvor mange som fulgte parolen om utmelding, da kontoret var under full NS-kontroll.³²⁾ Størst betydning hadde antagelig sirkulæret ved at lagene landet rundt fikk kjennskap til renkespillet og overgrepene mot formannen, som var uhyre populær hos bøndene. Formodentlig var aksjonen medvirkende til at det nazifiserte bondelag ble en papirorganisasjon uten støtte fra andre enn NS-bønder.

Rederne sto fast

Ikke mange yrkesgrupper i Norge var under krigen utsatt for så kontinuerlig press og forfølgelse som skipsrederne. I tillegg kom økonomiske straffetiltak og hensynsløs beskatning.

Allerede sommeren 1940 kom det første krav fra okkupasjonsmakten: rederne skulle hver for seg, og på en personlig måte, over kringkasting gi ordre til sine kapteiner på norske skip som gikk i alliert tjeneste, om å komme tilbake til Norge. Det ble enstemmig avvist av rederne. I oktober samme år ble Rederforbundets president, Arne Bjørn-Hansen, og dets administrerende direktør Wilhelm Klaveness arrestert. Etter å ha vært på frifot i korte perioder om vinteren, ble de høsten 1941 arrestert og sendt til Tyskland og av krigsretten dømt til fire års tukthus hver. Etter arrestasjonen av presidenten forsøkte tyskerne å få en moderat NS-reder valgt til ny president. Han var kjent som en dyktig og rettskaffen mann, som endog hadde stilt seg solidarisk med sine yrkesbrødre når disse var utsatt for kritikk og press fra tysk side tidligere på sommeren, og kunne forventes å være sine kolleger til god hjelp overfor okkupasjonsmakten. Tross dette avsto rederne å velge ham og avsto dermed fra den utvei som syntes minst risikabel og mest hensiktsmessig ut fra bekvemmelighetshensyn og snevre yrkesinteresser. Ved å velge en prinsippfast motstandslinje som samtidig styrket nasjonens felles motstandsfront, satte